

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**СІМЕЙНІ
(РОДИННІ) ЦІННОСТІ
ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ
ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової,
І. Давидової, О. Сафончик*

Одеса
Фенікс
2025

*Рекомендовано рішенням вченої ради Національного університету
«Одеська юридична академія» (протокол №від ... травня 2025 р.)*

Рецензенти:

Дудченко В. В. – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія»;

Менджул М. В. – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права та процесу юридичного ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Спасибо-Фатеева І. В. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

С 37 **Сімейні (родинні) цінності перед викликами гібридної війни: правові проблеми** : кол. монографія / за заг. ред.: Є. Харитонов, О. Харитонов, І. Давидової, О. Сафончик ; НУ «Одеська юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2025. – 508 с.

ISBN 978-617-8430-64-1

Монографія містить підсумкові результати наукових досліджень представників аксіологічної школи сімейного (родинного) права за останні десять років, присвячених аналізу правових проблем, що виникають у сфері сімейних (родинних) відносин під час гібридної війни.

Зокрема, характеризуються методологічне підґрунтя та значення ціннісної спрямованості досліджень у галузі сімейного (родинного) права.

Розглядаються мета та завдання, які постають перед українською наукою сімейного (родинного) права при вивченні сфери регулювання сімейних (родинних) відносин. Акцентується увага на необхідності врахування існування в українській правовій традиції категорій «сім'я» і «родина», як цінностей, що утворюють складну систему моральних та юридичних зв'язків, та водночас є одним з головних об'єктів гібридних загроз, а відтак потребують особливої уваги і забезпечення юридичного захисту прав та інтересів їхніх учасників під час гібридної війни. Аналізуються родинні цінності, що опинилися під руйнівним впливом всіх форм гібридної війни. Зокрема, наголошується, що на особливу увагу заслуговують проблеми захисту сімейних (родинних) цінностей, які наразі піддаються активній руйнації з боку агресора: негативний вплив на цивілізаційну самоідентифікацію українців (особливо такої вразливої категорії осіб, як діти), руйнування сімей, родин тощо. У такому контексті розглядаються, як юрисдикційні засоби захисту сімейних (родинних) цінностей, прав та інтересів, так і можливі засоби самозахисту прав та інтересів самими учасниками сімейних (родинних) відносин.

Розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої юридичної освіти, всіх, кого цікавить проблематика буття сімейного (родинного) права в умовах викликів гібридної війни з погляду аксіологічного підходу.

УДК 314.146:316.36

ISBN 978-617-8430-64-1

© Колектив авторів, 2025

Розділ 14. Альтернативні способи врегулювання сімейних конфліктів в умовах гібридної війни (<i>Алла Кирилюк, Лариса Галупова</i>)	376
Розділ 15. Медіація при врегулюванні сімейних конфліктів у період гібридної війни (<i>Лариса Галупова, Іван Мартинюк</i>)	410
Розділ 16. Механізми та принципи колізійного регулювання сімейних відносин з іноземним елементом в умовах гібридної війни (<i>Олена Кізлова</i>)	441
Розділ 17. Мислення спадкового права у <i>Modus Futuri Exacti</i> : виклики рекодифікації в умовах війни та європейської інтеграції (<i>Юрій Орзіх</i>)	471
Список основних праць представників школи	490

Розділ 16

МЕХАНІЗМИ ТА ПРИНЦИПИ КОЛІЗІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

DOI

Олена Кізлова

докторка юридичних наук, професорка

У сучасних умовах глобалізації, зростаючої мобільності населення, інтенсифікації міграційних процесів, розвитку транснаціональних шлюбів і поширення мультикультурних сімей, значно зростає кількість правовідносин, які виходять за межі однієї правової системи. Зокрема, сімейні відносини з іноземним елементом набувають дедалі більшого поширення, що, у свою чергу, актуалізує проблематику їх належного правового регулювання.

Колізійне регулювання як ключовий інструмент міжнародного приватного права покликане вирішувати питання застосування належного правопорядку до правовідносин з іноземним елементом. Сімейні відносини з іноземним елементом – це правовідносини, в яких суб'єктом (або суб'єктами) виступають іноземні громадяни чи особи без громадянства, об'єкт розташований за межами держави, або ж їх виникнення, зміна чи припинення пов'язане з юридичним фактом, що мав місце за кордоном¹. У сфері сімейного права це охоплює такі відносини, як укладення і розірвання шлюбу, правовий режим майна подружжя, встановлення батьківства, опіка і піклування, усиновлення, визначення місця проживання та правового статусу дитини, виконання обов'язків із утримання тощо. У всіх цих випадках на перетині юрисдикцій виникає потреба у чіткому й ефективному механізмі вирішення колізій правових норм.

¹ Чепис О. І. Колізійне регулювання сімейних правовідносин у міжнародному приватному праві: шляхи подолання конфлікту кваліфікацій. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2017. № 42. С. 99.

Особливу актуальність дослідження зумовлює також складність взаємодії між національними правовими системами, які відображають різні правові традиції (континентальна, англосаксонська, мусульманська тощо), відмінності у визнанні правового статусу шлюбу (включаючи одностатеві союзи), а також неоднакове регулювання прав у сім'ї. Така розбіжність нерідко ускладнює або навіть унеможлиблює взаємне визнання судових рішень, що породжує ситуації правової невизначеності або подвійного регулювання.

Україна, інтегруючись у європейський правовий простір, активно гармонізує власне законодавство з міжнародними стандартами, зокрема тими, що встановлені у численних конвенціях Гаазької конференції з міжнародного приватного права¹. Проте і досі відчутною є потреба у комплексному доктринальному осмисленні засад і механізмів колізійного регулювання, адаптації відповідних норм до умов сучасного правового обігу, а також у системному оновленні національного законодавства у сфері сімейних відносин з іноземним елементом.

Саме тому актуальність наукового дослідження полягає не лише в необхідності аналізу чинних правових норм і міжнародно-правових зобов'язань України, але й у формуванні концептуальних підходів до розв'язання новітніх викликів, які постають у сфері міжнародного сімейного права. Сьогодні актуальним є питання забезпечення ефективного механізму захисту прав і законних інтересів осіб, залучених до транснаціональних сімейних правовідносин, і сприяння утвердженню принципів правової визначеності, стабільності та справедливості у колізійному регулюванні.

Колізійні норми є фундаментальним елементом міжнародного приватного права, оскільки вони визначають, правова система якої держави має бути застосована до конкретного правовідношення з іноземним елементом. Їх призначення полягає не у врегулюванні правовідносин по суті, а в тому, щоб спрямувати до належного правопорядку – так званого «компетентного» права².

¹ Гаазькі конвенції з міжнародного приватного права. *Юридична енциклопедія*: у 6 т. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998-2004. URL: https://leksika.com.ua/19100820/legal/gaazki_konventsiyi_z_mizhnarodnogo_privatnogo_prava

² Бровдій А. М., Килимник І. І. Законодавче забезпечення приватноправових відносин. Частина 1. Міжнародне приватне право : конспект лекцій для студентів усіх форм навчання всіх спеціальностей та напрямів підготовки. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. С. 13.

Це визначення відповідає загальноприйнятому розумінню колізійної норми у міжнародному приватному праві. Зокрема, згідно з пунктом 3 частини першої статті 1 Закону України «Про міжнародне приватне право», колізійна норма – це норма, що визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом¹. Колізійна норма лише вказує правовий закон, який можна застосувати до даних правовідносин, не вирішуючи їх по суті.

У юридичній науці колізійна норма трактується як юридичне правило, яке визначає, право якої держави підлягає застосуванню до цивільно-правового відношення, що ускладнене іноземним елементом². У цьому розумінні колізійна норма є різновидом відсильної норми (норми, яка відсилає до іншого правопорядку).

Класична структура колізійної норми складається з двох основних елементів:

Обсяг (об'єкт регулювання) – вказує на вид правовідносин, до яких застосовується норма.

Прив'язка (колізійний прив'язувальний елемент) – визначає критерій, за яким обирається застосовне право (наприклад, «особистий закон особи» (*lex personalis*), «місце вчинення акту» (*lex loci actus*), «місце проживання» (*lex domicilii*), «громадянство» (*lex patriae*) тощо)³.

Колізійна норма не встановлює матеріально-правових наслідків правовідносини, а лише визначає, яка саме правова система має бути застосована судом, нотаріусом або іншим органом. Це своєрідне «навігуюче правило», що дозволяє забезпечити справедливість і передбачуваність у транснаціональних правовідносинах, уникнути правового вакууму або дублювання норм.

Колізійні положення в сфері сімейного права утворюють складну правову конструкцію, яка може охоплювати сталі норми національного законодавства, що регулюють сімейно-правові відносини. Це, своєю чергою, може призводити до правових суперечностей у вре-

¹ Про міжнародне приватне право. 23 червня 2005 року. № 2709-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2709-15>

² Даниленко Д. В. Колізійний метод в міжнародному приватному праві. *Наукові записки*. 2019. Вип. 6. С. 135-139. URL: https://cusu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/6_2019/135-139.pdf

³ Міжнародне приватне право : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. За ред. В. П. Жущмана, І. А. Шуміло. Х.: Право, 2011. 320 с.

гулюванні сімейних відносин, зокрема через відмінності у підходах національних юрисдикцій до тлумачення та застосування правових норм у конкретних життєвих ситуаціях¹. У сімейному праві з іноземним елементом колізійні норми відіграють особливо важливу роль, оскільки саме на підставі прив'язки визначається, наприклад, чи вважається шлюб дійсним, чи підлягає він розірванню, чи визнаються права на опіку або батьківство. Таким чином, ефективне функціонування колізійних норм забезпечує повагу до прав і свобод осіб, що перебувають у складних правових ситуаціях через наявність іноземного елемента.

Сімейні правовідносини за своєю природою є глибоко персоніфікованими та водночас соціально значущими, що потребує особливої уваги до принципів гуманізму, захисту прав дитини, гендерної рівності, поваги до особистої автономії сторін². Колізійне право, унікаючи уніфікації матеріальних норм, створює правову рамку, яка дозволяє враховувати різноманітність національних правових систем при збереженні міжнародної правової узгодженості. Наприклад, визначення дійсності шлюбу чи розірвання шлюбних відносин, правовий режим майна подружжя, питання опіки та аліментів – усе це у випадку наявності іноземного елемента регулюється з урахуванням колізійної прив'язки до відповідного національного законодавства.

Особливістю функціонування колізійного права в сімейних правовідносинах є його здатність забезпечити баланс між автономією сторін та публічним інтересом. Колізійні норми дедалі частіше передбачають автономію волі, що дозволяє сторонам обирати застосовне право, особливо в питаннях шлюбних контрактів чи розлучення. Водночас держава залишає за собою право втручання у випадках, коли вибір сторін порушує засади публічного порядку або права найуразливіших учасників правовідносин, зокрема дітей.

На практиці колізійне регулювання сприяє правовій визначеності й передбачуваності, знижує ризики конфлікту юрисдикцій і забезпечує ефективне виконання судових рішень у міжнародному контексті. Воно відіграє важливу роль у процедурі визнання і виконання рішень іноземних судів, у тому числі щодо усиновлення, визначення місця

¹ Азізова С. Х. Окремі питання розірвання шлюбу з іноземним елементом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 536. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2023/131.pdf

² Труба В. І. Класифікація сімейних правовідносин: моногр. Одеса. Фенікс. 2020. С. 131.

проживання дитини, встановлення батьківства тощо. Колізійне право також покликане мінімізувати феномен подвійного регулювання або ж правового вакууму, коли жодна правова система не вважає себе компетентною для вирішення справи¹.

Отже, колізійне право не лише виконує роль нейтрального механізму вибору компетентного правопорядку, а й виступає засобом досягнення правової гармонії в умовах множинності юридичних систем. Його значення у сфері сімейного права з іноземним елементом зростає разом із розширенням міжнародних контактів і посиленням прав людини як універсального критерію правового захисту. Це вимагає від правозастосовних органів високого рівня правової культури, гнучкості та глибокого розуміння як внутрішніх, так і міжнародних правових стандартів.

Колізійне право як складова міжнародного приватного права має глибокі історичні корені, що сягають античних часів. Його розвиток у сфері сімейних правовідносин, зокрема з іноземним елементом, є результатом поступової еволюції доктринальних підходів, юридичної техніки та уніфікаційних зусиль на міжнародному рівні. Особливості сімейних відносин, пов'язаних з особистим статусом, шлюбом, майновими правами подружжя, правами батьків і дітей, виявилися одними з перших сфер, у яких з'явилася необхідність визначення застосовного права у випадках трансграничного елементу².

Перші спроби колізійного регулювання відносяться до римського приватного права, де виникали питання щодо статусу іноземців (*peregrini*) та взаємовідносин між ними. Однак справжнє становлення колізійного права відбулося в епоху середньовіччя, коли в італійських містах-державах (Болонья, Флоренція, Мілан) почали з'являтися перші форми конфліктного регулювання. Т. зв. італійська школа колізійного права (XIII–XIV ст.) започаткувала ідею, що закони певного міста мають визначену сферу дії, а отже, мають вирішуватись питання конфлікту між ними. Бартолус і Бальдус сформулювали підходи до визначення застосовного права залежно від предмета правовідно-

¹ Batiffol H. Public policy and the autonomy of the parties: interrelations between imperative legislation and the doctrine of party autonomy. *Summer Institute*. P. 79. URL: https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=summer_institute&file_name=7&type=additional.

² Міжнародне приватне право : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. За ред. В. П. Жущмана, І. А. Шуміло. Х.: Право, 2011. 320 с.

син, започаткувавши поділ на статuti особисті, реальні та змішані – доктрину, яка вплинула на колізійне регулювання, зокрема у сфері шлюбних та особистих прав¹.

У XVII–XVIII століттях розвиток отримали голландська школа колізійного права (Ульріх Губер) та французька школа. Губер запропонував три основоположні принципи: закони кожної держави діють у її межах, іноземці підлягають місцевим законам, але визнання іноземного права можливе за умови відсутності суперечності з публічним порядком. Ці ідеї стали підґрунтям для подальшого розвитку колізійного права у континентальних правових системах, включаючи сімейне право.

У XIX столітті сформувалася німецька школа колізійного права, представлена С. Савіньї, який запропонував концепцію «природного центру тяжіння правовідносин» (*das natürliche Rechtsverhältnis*), що поклала початок ідеї принципу найбільш тісного зв'язку (*closest connection*). Цей підхід знайшов широку підтримку в сфері сімейних правовідносин, де жорстке слідування одному національному закону часто виявлялося неефективним або несправедливим².

У XX столітті спостерігається якісно новий етап – уніфікація колізійного регулювання сімейних відносин на міжнародному рівні. Створення Гаазької конференції з міжнародного приватного права (1893 р.) започаткувало низку міжнародних конвенцій, які системно регулюють питання шлюбу, утримання, усиновлення, батьківства, прав дитини, міжнародного викрадення дітей тощо³. Важливими етапами є прийняття Гаазької конвенції 1978 року про застосовне право до шлюбного майнового режиму, Конвенції 1996 року про захист дітей, а також Брюссельських регламентів ЄС, зокрема Brussels II bis⁴.

В Україні інститут колізійного права в контексті сімейних відносин почав розвиватися після здобуття незалежності, що відобразилося у прийнятті Закону України «Про міжнародне приватне право»,

¹ Hatzimihail N. Bartolus and the conflict of laws. URL: <https://surl.li/jqxurd>

² Lydorf C. Romance Legal Family. URL: <https://ieg-ego.eu/en/threads/crossroads/legal-families/claudia-lydorf-romance-legal-family>

³ Nwagbara C. Re – Examining the Theory of Savigny, the Theory of Acquired Rights and the Local Law Theory under Private International Law URL: <https://www.iiste.org/Journals/index.php/JLPG/article/viewFile/14350/14658>

⁴ Brussels IIa Regulation – Matrimonial matters and matters of parental responsibility forms. URL: https://webgate.ec.europa.eu/e-justice/271/EN/brussels_IIa_regulation_matrimonial_matters_and_matters_of_parental_responsibility_forms

який систематизував підходи до визначення застосовного права у сфері шлюбних, майнових, батьківських та інших сімейних правовідносин з іноземним елементом¹. Водночас, українська правозастосовна практика стикається з викликами, пов'язаними з гармонізацією норм із європейськими стандартами, зокрема з Гаазькими конвенціями, учасником яких Україна поступово стає.

Таким чином, історичний розвиток колізійного права у сфері сімейних правовідносин демонструє поступовий перехід від казуїстичного і локального підходу до уніфікованого, структурованого і міжнаціонального регулювання, що відповідає реаліям глобалізованого правового середовища та зростаючої мобільності населення.

Колізійне право у сфері сімейних відносин з іноземним елементом є складним та багатогранним інститутом міжнародного приватного права, яка взаємодіє з численними джерелами на різних рівнях правового регулювання. Зокрема, ці джерела можна поділити на національні, міжнародні та регіональні, кожне з яких має свою роль у забезпеченні стабільності і передбачуваності в міжнародних сімейних правовідносинах. Національні джерела колізійного права становлять базовий рівень правового регулювання і включають законодавчі акти, що визначають застосовне право до сімейних відносин, що виникають у контексті міжнародного елемента. Наприклад, національні цивільні та сімейні кодекси встановлюють основні принципи для визначення права, що має застосовуватися до таких відносин. У більшості країн основною нормою, що регулює сімейні відносини з іноземним елементом, є норми міжнародного приватного права, які визначають правила колізійного регулювання через посилання на національні правові системи інших держав. Для України, до прикладу, важливими є Закон України «Про міжнародне приватне право» та положення Сімейного кодексу України, які надають чіткі інструкції щодо застосовного права в міжнародних шлюбних та сімейних справах. Особливе значення в регулюванні сімейних правовідносин між громадянами різних держав мають дво- та багатосторонні міжнародні договори у сфері приватноправових відносин. Так, Україна уклала відповідні угоди з низкою держав, зокрема з Республікою Польща, Албанією, Болгарією, В'єтнамом, Монголією, Узбекистаном, Китай-

¹ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2709-15>

ською Народною Республікою, Кубою, Німеччиною, Фінляндією, Латвією, Литвою, Чехією та іншими країнами. Наприклад, у Договорі між Україною та Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах, розділ II, присвячений «Справам у галузі сімейного права», визначено, що форма укладення шлюбу регулюється законодавством договірної сторони, на території якої цей шлюб укладається. Крім того, умови укладення шлюбу для кожної з осіб, що вступають у шлюб, визначаються законодавством договірної сторони, громадянином якої вони є. Договір також містить положення, що регулюють особисті та майнові відносини подружжя, розірвання шлюбу, правовідносини між батьками та дітьми, усиновлення, опіку та піклування над дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування¹.

Міжнародні джерела колізійного права мають значний вплив на регулювання міжнародних сімейних відносин. Зокрема, міжнародні угоди і конвенції, прийняті в рамках міжнародних організацій, забезпечують стандартизацію та уніфікацію принципів колізійного регулювання. Однією з таких угод є Гаазька конвенція 1978 року, про яку вже йшла мова раніше. Вона сприяє узгодженості правових норм щодо шлюбних майнових режимів між державами. Аналогічно, Гаазька конвенція 1980 року про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей² встановлює чіткі норми щодо юрисдикції та застосовного права у випадках міжнародних сімейних спорів, пов'язаних із правами дітей. Особливе значення мають також багатосторонні угоди, що регулюють визнання та виконання судових рішень між державами, оскільки це дозволяє створити ефективні механізми для захисту прав осіб, залучених до міжнародних сімейних правовідносин. Певною мірою це стосується і практики міжнародних судових органів, зокрема Європейського суду з прав людини, який, виносячи рішення в справах, що стосуються прав дітей та шлюбних правовідносин, робить вагомий внесок у розробку загальних принципів застосовного права у міжнародних сімейних справах. Судові рішення цього органу, що відображають стандарти прав людини, активно ви-

¹ Чернік С. Д. Праворегулювання сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом. *Наукові записки*. 2022. Вип. 12. С. 53.

² Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188 – Text

користовуються в національних судових системах для тлумачення колізійних норм, що стосуються іноземного елементу.

Регіональні джерела колізійного права, зокрема правові акти Європейського Союзу, мають важливе значення для країн, що є його членами або асоційованими державами. Одним з ключових документів є Регламент ЄС № 2201/2003 (Brussels II bis)¹, що регулює питання юрисдикції, визнання та виконання рішень у справах про розлучення, опіку та інші сімейні питання. Заміна цього регламенту на Regulation (EU) 2019/1111 (Brussels II ter)² виявила прагнення до ще більш чіткої гармонізації норм, зокрема в аспектах визначення застосовного права та судової юрисдикції у міжнародних сімейних спорах. ЄС також активно співпрацює з іншими регіональними організаціями, зокрема з Радою Європи, для розвитку правових механізмів, які сприяють захисту прав дітей та інших осіб у міжнародних сімейних відносинах. Важливим елементом регіональних джерел є також застосування Конвенції про визнання та виконання рішень у цивільних та комерційних справах³, яка створює правові передумови для взаємного визнання рішень щодо сімейних відносин серед держав, що є учасниками цієї угоди.

Загалом, джерела колізійного права у сфері сімейних відносин з іноземним елементом складаються з різних, але взаємодоповнюючих рівнів правового регулювання, що дозволяє досягти збалансованості та забезпечити ефективний захист прав осіб у міжнародних сімейних справах.

Колізійне регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом ґрунтується на низці загальновизнаних **принципів**, які покликані забезпечити баланс між автономією сторін, ефективністю правового регулювання, міжнародною справедливістю та публічним порядком. Ці принципи є результатом еволюції доктрини міжнарод-

¹ Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November 2003 concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, repealing Regulation (EC) No 1347/2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2003/2201/oj/eng>

² Council Regulation (EU) 2019/1111 of 25 June 2019 on jurisdiction, recognition and enforcement of decisions in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, and on international child abduction (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R1111>

³ Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах від 02.07.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001-19 – Text

ного приватного права та відображені як у національному законодавстві, так і в міжнародно-правових актах.

Принцип автономії волі у виборі застосовного права передбачає, що сторони мають право самостійно обрати правову систему, яка буде застосовуватись до їх сімейних правовідносин. Цей принцип отримав широке визнання в європейській правовій традиції та відображений, зокрема, у Римському Регламенті III щодо розірвання шлюбу та розлуки (Регламент (ЄС) № 1259/2010). Щодо сфери дії принципу автономії волі В. Яковлев слушно підкреслює, що визначальним чинником є не стільки сам факт наявності іноземного елементу чи об'єктивного зв'язку правовідносин із кількома національними правопорядками (що, безумовно, є передумовою колізійного регулювання), скільки їх приватноправова природа. Така природа виявляється у засадничих характеристиках – юридичній рівності сторін, свободі волевиявлення та майновій самостійності суб'єктів, – які і створюють концептуальне підґрунтя для легітимного здійснення автономії волі у виборі застосовного права¹. Принцип автономії волі постає як правовий механізм, переданий законодавцем на розсуд приватних осіб у тій сфері, де домінують їхні особисті інтереси, з метою компенсувати недосконалість колізійного регулювання або усунути невизначеність, що виникає внаслідок застосування принципу найбільш тісного зв'язку між правом та суспільними відносинами. В умовах взаємного визнання правових систем різних держав і постійної транснаціональної взаємодії, автономія волі сприймається як невід'ємний атрибут сутності приватного права. Практично всі національні правові системи визнають автономію волі фундаментальним принципом регулювання договірних правовідносин, особливо тих, які мають іноземний елемент². В українському правопорядку цей принцип закріплено в пункті 5 частини першої статті 1 Закону України «Про міжнародне приватне право», відповідно до якої автономія волі означає право учасників правовідносин з іноземним елементом самостійно обирати право, яке підлягатиме застосуванню до їхніх відносин. Відповідно до частини пер-

¹ Яковлев В. В. Автономія волі у трудових відносинах, ускладнених іноземним елементом. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право»*. 2011. Вип. 17. С. 51.

² Шевченко Л. А. Сутність та значення принципу автономії волі в міжнародному приватному праві. *Молодий вчений*. 2019. № 4 (68). С. 167.

шої статті 5 зазначеного Закону, реалізація такого вибору можлива у випадках, прямо передбачених законодавством¹.

Таким чином, автономія волі виступає гарантією поваги до приватної ініціативи сторін і є важливим інструментом правової передбачуваності. У той же час, вона може бути обмежена з огляду на публічний порядок, а також інтереси слабшої сторони – найчастіше дитини чи непрацездатного подружжя.

Принцип найбільш тісного зв'язку вимагає, щоб до правовідносин застосовувалося право тієї держави, з якою це правовідношення має найбільш суттєвий зв'язок. У сфері сімейного права це може бути спільне місце проживання подружжя, національність обох сторін або місце проживання дитини. Цей принцип покликаний забезпечити об'єктивне, фактично обґрунтоване обрання правопорядку, що найкраще відповідає сутності правовідносин. Ще одним важливим аспектом принципу найбільш тісного зв'язку є його гнучкість, яка дозволяє суду враховувати конкретні обставини кожної справи. Це особливо актуально у випадках, коли правовідносини мають транскордонний характер, наприклад, у шлюбах між громадянами різних держав або при визначенні опіки над дітьми, які проживають у різних юрисдикціях². Такий підхід сприяє досягненню справедливого рішення, яке ґрунтується на реальному соціальному й правовому контексті сторін.

Принцип національного та звичайного місця проживання також використовується як критерій прив'язки у колізійних нормах. Вибір між громадянством (*lex patriae*) та звичайним місцем проживання (*lex domicilii*) залежить від традицій конкретної правової системи. У європейському контексті все частіше перевага надається саме місцю постійного проживання як більш гнучкому та соціально релевантному критерію. Цей підхід пов'язаний із прагненням забезпечити реальне, а не формальне правове регулювання приватних правовідносин, ускладнених іноземним елементом. Звичайне місце проживання розглядається як фактичний центр життєвих інтересів особи, що дає змогу точніше виявити правопорядок, з яким конкретне сімейне правовідношення має найбільш тісний зв'язок. Такий підхід сприяє до-

¹ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2709-15>

² Розгон О. В. Визначення місця проживання дитини з одним із батьків, якщо батьки проживають за однією адресою. *НААУ*. 2021. № 9. С. 43.

сягненню балансу між стабільністю правового регулювання та адаптацією до динамічної соціальної реальності. Особливо це актуально в умовах підвищеної мобільності населення, транснаціональних шлюбів, змішаних родин і міграційних процесів, коли формальне громадянство не завжди відображає реальні обставини життя сторін. З цієї причини в багатьох європейських правопорядках, а також у праві Європейського Союзу, саме звичайне місце проживання дедалі частіше фігурує як основний критерій для визначення застосовного права у сфері сімейних відносин, зокрема при вирішенні питань щодо опіки над дітьми, аліментних зобов'язань чи особистого статусу осіб. Така еволюція правового мислення свідчить про поступове переосмислення концепції належного зв'язку між правом та життєвими обставинами, в якому перевага надається не формально-юридичним ознакам, а критеріям, що відповідають реальній соціальній інтеграції особи в конкретному середовищі.¹

Принцип публічного порядку (ordre public) є корективним механізмом, який дозволяє національному суду не застосовувати іноземне право або не визнавати іноземне рішення, якщо його зміст суперечить основоположним принципам національного правопорядку². У сфері сімейного права це може стосуватися, наприклад, відмови у визнанні шлюбу, укладеного з порушенням принципу гендерної рівності або у випадку порушення прав дитини. У контексті міжнародного приватного права, ordre public не є універсальним поняттям, а відображає специфіку кожної національної правової системи. Застосування цього принципу дозволяє державам зберігати суверенітет у правовому регулюванні, забезпечуючи, щоб іноземні норми не підірвали основи національного правопорядку.

У сфері сімейного права, принцип публічного порядку може бути застосований, наприклад, у випадках, якщо рішення щодо опіки над дитиною суперечить принципу найкращих інтересів дитини, воно може бути не визнане національним судом. Таким чином, принцип публічного порядку забезпечує баланс між необхідністю міжнарод-

¹ Губін О. «Дитячі» Гаазькі конвенції: постійне або звичайне місце проживання дитини. Судова практика ВС. URL: https://agalawyers.org/files/clients_images/ЮРИСТ%20%26%20ЗАКОН%20-%20Актуально%20-%20Дитячі_%20Га...%20проживання%20дитини.pdf

² The traditional view of public policy and ordre public in private international law. URL: <https://digitalcommons.law.uga.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1964&context=gjicl&httpsredir=1&referer=>

ного правового співробітництва та захистом фундаментальних національних цінностей у сфері сімейного права.

Принцип захисту прав дитини набуває особливого значення в контексті транснаціональних сімейних правовідносин. Він закріплений у Конвенції ООН про права дитини (1989) та в численних міжнародних документах, що регламентують питання міжнародного усиновлення, утримання, викрадення дітей тощо (зокрема, Гаазька конвенція 1980 року). У застосуванні колізійних норм *принцип найкращих інтересів дитини* має превалююче значення, навіть якщо це вимагає відступу від обраного сторонами застосовного права¹.

Таким чином, принципи колізійного регулювання у сфері сімейного права виступають не лише технічними інструментами юридичного прив'язування, а й відображають фундаментальні цінності – людську гідність, рівність, справедливість і захист вразливих категорій осіб. Їх дотримання забезпечує легітимність колізійного права в умовах правового плюралізму та глобалізованого світу.

Дослідження механізмів реалізації колізійних норм у сфері міжнародного приватного права, зокрема у сімейних правовідносинах, має надзвичайно важливе теоретичне та практичне значення. Колізійне регулювання виступає ключовим інструментом забезпечення правової визначеності у ситуаціях, коли правовідносини мають транскордонний характер і охоплюють декілька правопорядків. У зв'язку з глобалізацією, інтенсифікацією міжнародної міграції, збільшенням кількості транснаціональних шлюбів та розширенням контактів між правовими системами, питання ефективного застосування колізійних норм набуває особливої актуальності.

По-перше, від чіткості та послідовності механізмів реалізації колізійних норм залежить стабільність і передбачуваність правового регулювання приватних відносин з іноземним елементом. Це, у свою чергу, сприяє зміцненню довіри учасників правовідносин до правової системи та захисту їхніх суб'єктивних прав.

По-друге, дослідження дозволяє виявити прогалини та суперечності між національними, регіональними та міжнародними підходами до визначення застосовного права, що є передумовою для гармонізації й уніфікації правових норм. У межах правового плюралізму

¹ Розгон О. В. Визначення місця проживання дитини з одним із батьків, якщо батьки проживають за однією адресою. *НААУ*. 2021. № 9. С. 43.

важливо забезпечити баланс між повагою до суверенітету держав і потребою в ефективному транснаціональному правозастосуванні.

По-третє, аналіз механізмів реалізації колізійних норм дає змогу оцінити, наскільки сучасне колізійне право здатне враховувати потреби захисту основоположних прав людини, зокрема прав дітей, жінок, осіб, які перебувають у вразливому становищі. Сучасна доктрина визнає, що колізійні норми мають слугувати не лише юридичній техніці, а й ціннісному орієнтиру.

Отже, комплексне дослідження механізмів реалізації колізійного регулювання дозволяє не лише поглибити наукове розуміння інструментів міжнародного приватного права, а й сприяє розвитку ефективної практики правозастосування, адаптованої до динамічної природи глобалізованих правовідносин.

Саме тому, особливої уваги заслуговує механізм визначення компетентного (застосовного) права у шлюбних правовідносинах, який є не лише техніко-юридичним, а й глибоко ціннісним інструментом. Саме через вибір відповідного права забезпечується не лише формальна узгодженість правових систем, а й реалізація ключових правових принципів у конкретних життєвих обставинах, особливо в умовах, коли шлюбні відносини ускладнені іноземним елементом.

Визначення компетентного (застосовного) права у шлюбних правовідносинах є ключовим аспектом міжнародного приватного права, що забезпечує правову визначеність та передбачуваність у ситуаціях, коли шлюбні відносини ускладнені іноземним елементом. Це питання набуває особливої актуальності в умовах зростаючої мобільності населення, транснаціональних шлюбів та міграційних процесів.

Згідно з українським законодавством, зокрема Законом України «Про міжнародне приватне право», визначення застосовного права до шлюбних правовідносин здійснюється на підставі колізійних норм, які враховують такі критерії, як громадянство сторін, їхнє звичайне місце проживання та автономія волі. Зокрема, стаття 58 цього Закону передбачає, що шлюбні правовідносини регулюються правом держави, громадянином якої є кожна зі сторін, або правом держави, в якій сторони мають спільне звичайне місце проживання¹.

¹ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2709-15>

У міжнародній практиці існують різні підходи до визначення застосовного права у шлюбних правовідносинах. Одним із них є принцип автономії волі, який дозволяє сторонам самостійно обирати право, що регулюватиме їхні шлюбні відносини. Цей принцип визнається у багатьох правових системах і є важливим інструментом забезпечення гнучкості та адаптації правового регулювання до конкретних обставин.

У Європейському Союзі застосовується Регламент Ради (ЄС) № 1259/2010 від 20 грудня 2010 року, який встановлює правила щодо вибору застосовного права до розлучення та роздільного проживання подружжя. Цей Регламент дозволяє подружжю обирати право держави, з якою вони мають тісний зв'язок, наприклад, громадянство або звичайне місце проживання¹.

У випадках, коли сторони не здійснили вибір застосовного права, суди застосовують об'єктивні критерії для визначення найбільш тісного зв'язку між правовідносинами та певною правовою системою. Це може бути право держави, де подружжя мало спільне звичайне місце проживання, або право держави, з якою сторони мають найтісніший зв'язок.

Важливо зазначити, що при визначенні застосовного права можуть виникати ситуації, коли право іноземної країни суперечить основоположним принципам національного правопорядку. У таких випадках застосовується принцип публічного порядку (*ordre public*), який дозволяє відмовити у застосуванні іноземного права, якщо його норми несумісні з фундаментальними засадами національного права.

Таким чином, визначення компетентного права у шлюбних правовідносинах є складним процесом, що вимагає врахування різноманітних факторів, зокрема автономії волі сторін, об'єктивних критеріїв зв'язку з правовою системою та принципу публічного порядку. Це забезпечує баланс між повагою до іноземних правових систем та захистом національних правових цінностей.

Наступним проблемним питанням є колізійне регулювання режиму майна подружжя, оскільки в умовах глобалізації значна кількість шлюбів укладається між громадянами різних держав, або подружжя

¹ Council Regulation (EU) No 1259/2010 of 20 December 2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2010/1259/oj/eng>

змінює місце проживання, що потребує визначення права, яке регулює їхні майнові правовідносини. Проблематика полягає в тому, що системи національного права по-різному кваліфікують поняття шлюбного майнового режиму, а також встановлюють різні колізійні прив'язки. На сьогодні існує два основні підходи до вирішення питання про компетентне право у сфері майнових відносин подружжя: об'єктивний (імперативний) та суб'єктивний (автономія волі сторін). Згідно з об'єктивним підходом, право, що підлягає застосуванню, визначається на основі встановлених законом критеріїв, таких як громадянство чи місце проживання подружжя. Натомість у межах суб'єктивного підходу подружжя має право самостійно обирати право, що регулює їхній шлюбний майновий режим, за допомогою відповідної угоди. У сучасному праві простежується тенденція до визнання автономії волі сторін як провідного колізійного принципу.

Законодавство України передбачає можливість як обрання подружжям права, що регулює їхні майнові відносини, так і застосування права на підставі визначених колізійних норм. Відповідно до статті 63 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року, майнові правовідносини між подружжям регулюються правом, яке сторони обрали в договорі між собою. Якщо такого вибору немає, застосовується право держави, громадянами якої були подружжя після укладення шлюбу, або, за відсутності такого, право держави, на території якої вони мали перше спільне місце проживання після укладення шлюбу. Якщо жодна з цих прив'язок не підходить, застосовується право держави, з якою подружжя найбільш тісно пов'язане. Таким чином, українське законодавство вміло поєднує імперативний і диспозитивний підходи, дозволяючи сторонам адаптувати правове регулювання до власних обставин.

Європейський Союз у питаннях колізійного регулювання режиму майна подружжя застосовує Регламент Ради (ЄС) № 2016/1103 від 24 червня 2016 року. Регламент встановлює уніфіковані колізійні норми, які застосовуються до держав-членів, що беруть участь у тіснішій співпраці у цій сфері. Відповідно до статті 22 Регламенту, подружжя може обрати право держави, громадянином якої є один з них, або держави, в якій один з них має постійне місце проживання. Якщо подружжя не здійснило такого вибору, згідно зі статтею 26, застосовується право держави першого спільного місця проживання після

укладення шлюбу. У разі його відсутності – право держави, громадянами якої вони є, а за відсутності й цього – право держави, з якою подружжя має найбільш тісний зв'язок¹. Такий підхід сприяє передбачуваності та правовій визначеності у транскордонних сімейних правовідносинах.

Разом із тим залишаються низка проблем, пов'язаних з колізійним регулюванням. Зокрема, складнощі виникають у випадках зміни громадянства або місця проживання подружжя, що створює ризики колізій законів та юрисдикцій. Іншою проблемою є обмежена можливість визнання та виконання іноземних шлюбних договорів, які можуть суперечити публічному порядку приймаючої держави або містити правові конструкції, неприйнятні з точки зору національного законодавства. У цьому контексті доцільним є розгляд можливості приєднання України до Гаазької конвенції 1978 року про закон, що застосовується до режиму майна подружжя, яка забезпечує уніфікацію правил та полегшує транснаціональне визнання шлюбних майнових режимів².

Таким чином, колізійне регулювання майнових правовідносин між подружжям відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності та передбачуваності транснаціональних шлюбів. Українська правова система, хоч і має базові механізми, які відповідають сучасним європейським підходам, потребує подальшого вдосконалення, особливо в напрямку гармонізації з міжнародними договорами та уніфікації колізійних норм.

З урахуванням того, що майнові та немайнові аспекти сімейних правовідносин тісно переплітаються, колізійне регулювання не може обмежуватись виключно матеріальними питаннями. Важливо також забезпечити належне врегулювання особистих правовідносин між членами сім'ї, зокрема тих, що стосуються батьківської відповідальності. У сучасному міжнародному правовому середовищі акцент дедалі більше зміщується на захист інтересів дитини, що вимагає більш гнучких та гуманних підходів у виборі застосовного права. У цьому контексті колізійне регулювання батьківських прав і обов'язків набуває особливої актуальності.

¹ Convention on the law applicable to matrimonial property regimes (concluded 14 march 1978). URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=87>

² Бурлай О. Є. Правовідносини подружжя в міжнародному приватному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2007. 22 с.

Визначення права, що застосовується до батьківських прав і обов'язків у міжнародному приватному праві є одним із ключових аспектів регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом. Під батьківськими правами і обов'язками слід розуміти сукупність прав і обов'язків батьків щодо особи та майна дитини, включаючи питання опіки, виховання, місця проживання дитини, її правового представництва, утримання тощо. У випадках, коли батьки та дитина є громадянами різних держав або проживають у різних країнах, постає необхідність у визначенні національного права, яке має застосовуватись до цих правовідносин.

В українському праві питання визначення компетентного права у сфері батьківських прав і обов'язків регулюється статтею 65 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року. Згідно з цією нормою, батьківські права та обов'язки визначаються правом держави, громадянином якої є дитина. Якщо дитина має громадянство кількох держав, застосовується право держави, з якою вона має найбільш тісний зв'язок. У випадках, коли батьки та дитина проживають у тій самій державі, може застосовуватися право держави спільного місця проживання, зважаючи на принцип найбільш тісного зв'язку. Закон також передбачає можливість відступу від іноземного права, яке підлягає застосуванню, у випадках, коли його застосування суперечило б публічному порядку України (ст. 12 Закону).

Міжнародно-правова практика у сфері батьківських прав і обов'язків значною мірою базується на положеннях Конвенції про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів щодо захисту дітей, укладеної в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права 19 жовтня 1996 року. Вона набула чинності 1 січня 2002 року та становить універсальний інструмент у сфері прав дитини. Відповідно до статті 15 цієї Конвенції, право держави звичайного місця проживання дитини застосовується до визначення та здійснення батьківської відповідальності. Застосування цього критерію забезпечує стабільність та ефективність у регулюванні відповідних правовідносин, а також відповідає принципу найкращих інтересів дитини, який є фундаментальним у міжнародному праві¹.

¹ Convention of 19 October 1996 on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in Respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children. URL: <https://assets.hcch.net/docs/be4083a2-ed90-4dc2-bb97-13be22e6a5d8.pdf>

Конвенція також дозволяє застосування іншого права у разі зміни місця проживання дитини, що може вплинути на правове регулювання батьківських прав. Наприклад, у разі переїзду дитини до іншої держави батьківські права і обов'язки можуть переоцінюватися відповідно до права нової країни проживання. Це положення сприяє гнучкості правового регулювання та адаптації до змін у фактичних обставинах життя дитини.

Європейський Союз, своєю чергою, врегулював зазначені питання через Брюссель II bis Регламент (Рада (ЄС) № 2201/2003), який був чинним до 1 серпня 2022 року, коли його замінив новий Регламент (ЄС) 2019/1111. Останній зберігає основний підхід до застосування права країни звичайного місця проживання дитини як базового колізійного критерію для батьківської відповідальності. Регламент також передбачає детальний механізм визнання та виконання рішень щодо батьківських прав і обов'язків між державами-членами ЄС, включаючи спеціальні процедури щодо повернення дітей, неправомірно вивезених до іншої країни.

У практиці Європейського суду з прав людини питання батьківської відповідальності розглядаються крізь призму статей 6 і 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які гарантують право на справедливий суд і повагу до приватного та сімейного життя. Наприклад, у справі *Neulinger and Shuruk v. Switzerland* (2010) Суд підкреслив, що при визначенні права, яке застосовується до відносин батьків і дітей, держава повинна виходити з принципу найкращих інтересів дитини як першочергового критерію¹. Це рішення акцентує необхідність гнучкого і гуманного підходу до застосування колізійних норм.

У випадках, коли батьки чи опікуни дитини є громадянами різних держав або проживають у різних юрисдикціях, виникає необхідність узгодження підходів до визначення права, яке регулює батьківську відповідальність. При цьому важливу роль відіграють як внутрішні колізійні норми, так і міжнародні договори, які спрямовані на уніфікацію підходів до вирішення подібних ситуацій. Зокрема, застосування принципу найкращих інтересів дитини стало визначальним критерієм при виборі відповідного правопорядку, що дозволяє досяг-

¹ Case of *Neulinger and Shuruk v. Switzerland* 6 July 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng> – {«itemid»: [«001-99817»]}

ти більш ефективного та справедливого регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом.

Визначення права, що застосовується до батьківських прав і обов'язків, є складним процесом, який вимагає врахування низки факторів: громадянства, звичайного місця проживання, принципу найтіснішого зв'язку, а також міжнародних стандартів захисту прав дитини. Сучасні тенденції демонструють пріоритет застосування права держави звичайного місця проживання дитини, що забезпечує сталість правового регулювання та захист її інтересів.

Регулювання опіки, піклування та усиновлення з іноземним елементом є одним із найскладніших та найбільш чутливих аспектів міжнародного приватного права, оскільки стосується безпосередньо правового статусу та добробуту дитини, яка перебуває у вразливому становищі. Такі правовідносини передбачають участь суб'єктів, пов'язаних з різними правовими системами, що потребує чіткого визначення юрисдикції, застосовного права, порядку визнання та виконання рішень компетентних органів іноземних держав, а також дотримання міжнародних стандартів захисту прав дитини.

Нормативне підґрунтя цього регулювання в Україні формується як на основі національного законодавства, так і міжнародних договорів. Зокрема, Законом України «Про міжнародне приватне право» (статті 64–68) визначено, що питання опіки, піклування та усиновлення врегульовуються відповідно до законодавства держави громадянства дитини, якщо інше не передбачено міжнародними договорами¹. Особливо важливим є положення про визнання іноземних судових рішень в Україні лише за умови, що ці рішення не суперечать принципам публічного порядку (*ordre public*) (ст. 390 ЦПК України)².

Ключову роль у регулюванні цих питань відіграє Гаазька конвенція від 19 жовтня 1996 року про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів щодо захисту дітей. Ця конвенція закріплює пріоритет юрисдикції судів держави звичайного місця проживання дитини (ст. 5), визначає застосовне право (ст. 15) та передбачає механізми транскордонного співробітництва між компетентними органа-

¹ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2709-15>

² Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ed20240805> – Text

ми країн-учасниць (статті 29–39). Конвенція також гарантує взаємне визнання та виконання заходів, прийнятих уповноваженими органами однієї держави, в інших державах-учасниках, що сприяє забезпеченню безперервності правового захисту дітей у транснаціональному контексті.

У сфері усиновлення особливе значення має Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 року, яка, хоча й не була ратифікована Україною, є важливим джерелом міжнародних стандартів. Вона передбачає принцип пріоритетності внутрішнього усиновлення, встановлює необхідність згоди компетентних органів обох держав (держави походження дитини та держави проживання усиновителів), а також вимоги до дотримання найкращих інтересів дитини (ст. 1, 4–6). Відсутність ратифікації цієї конвенції Україною створює правовий вакуум у механізмах міжнародного співробітництва щодо усиновлення, що викликає потребу в нормативному доопрацюванні законодавства відповідно до міжнародних стандартів.

Поряд з цим, практика Європейського суду з прав людини також формує стандарти, обов'язкові для держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Так, у справі *Harroudj v. France* (2012), Суд підкреслив, що національні обмеження у сфері міжнародного усиновлення повинні відповідати принципу пропорційності та не порушувати права дитини на сімейне життя, гарантованого ст. 8 ЄКПЛ¹.

В українському законодавстві, питання встановлення опіки та піклування з іноземним елементом регулюються також Сімейним кодексом України (гл. 19)², Законом України «Про охорону дитинства»³, а також підзаконними актами, які визначають порядок дій органів опіки і піклування. Для міжнародного усиновлення – Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за до-

¹ *Harroudj v France*, no 43631/09, 4 October 2012. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/%3Flibrary=ECHR%26id=001-113819%26filename=CASE%2520OF%2520HARROUDJ%2520v.%2520FRANCE.docx%26logEvent=False&ved=2ahUKEwjO8u6gtJONAxUIGhAIHT5YJwQFnoECBoQAQ&usg=AOvVaw3dNf3YrffWGgaglpL5MH93>

² Сімейний кодекс України від 10.01.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14-n1263>

³ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14-Text>

триманням прав усиновлених дітей, затвердженим постановою КМУ № 905 від 8 жовтня 2008 року¹.

Таким чином, правове регулювання опіки, піклування та усиновлення з іноземним елементом в Україні перебуває у стані поступового розвитку та наближення до міжнародних стандартів. Успішна імплементація положень міжнародних конвенцій, зокрема в частині транскордонного співробітництва та забезпечення ефективної взаємодії між державними органами різних країн, є запорукою реального захисту прав та інтересів дитини, що є головною метою правового регулювання в цій сфері.

На нашу думку, механізми реалізації транскордонного співробітництва в міжнародному приватному праві, зокрема в питаннях усиновлення, опіки та піклування, є важливими для забезпечення прав дітей і стабільності правових процесів між різними державами. Один із основних механізмів – це міжнародні угоди та конвенції, які визначають правила взаємодії держав у цих сферах. Прикладом є Гаазька конвенція про міждержавне усиновлення 1993 року, яка регулює процес усиновлення між країнами, забезпечуючи захист прав дітей і запобігаючи їх незаконному переміщенню або продажу. Іншою важливою складовою є механізм визначення юрисдикції та застосовного права, який дозволяє країнам чітко регулювати, яке національне право має застосовуватись в кожному конкретному випадку.

Додатково важливим механізмом є створення Центральних органів, які діють у межах міжнародних угод, таких як Гаазька конвенція, для координації процесів усиновлення та опіки між різними країнами. Ці органи займаються перевіркою статусу дітей, обміном інформацією між країнами, а також забезпечують виконання рішень, що приймаються в інших державах. Вони виступають своєрідним мостом між національними правовими системами, забезпечуючи, щоб міжнародні стандарти захисту прав дітей дотримувались на всіх етапах правових процедур. У різних країнах функції таких Центральних органів можуть бути покладені на різні установи. Наприклад, в Україні таким органам є Національна соціальна сервісна служба України, яка відповідає за міжнародне усиновлення та опіку. У Франції ці функції здійснює Міністерство юстиції, в Італії – Центральне управління у

¹ Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету міністрів України від 08.10.2008 р. № 905. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-п> – Text

справах неповнолітніх при Міністерстві юстиції, а в Канаді відповідні повноваження розподіляються між федеральним урядом і провінційними органами, зокрема відділами захисту дітей. Повноваження Центральних органів включають розгляд заяв про повернення дітей, незаконно переміщених або утримуваних у іншій країні, сприяння встановленню їх місцезнаходження, координацію дій з іноземними органами, забезпечення виконання судових рішень щодо дітей, а також надання консультацій та інформаційної підтримки. Їх діяльність є ключовою у захисті прав дитини в міжнародному праві, оскільки спрямована на швидке, ефективне і правомірне вирішення питань, пов'язаних із сімейними правовідносинами з іноземним елементом.

Сьогодні особливого значення набуває механізм визнання та виконання іноземних судових рішень у сфері сімейного права, який є невід'ємною складовою міжнародного співробітництва. Визнання таких рішень сприяє стабільності правового статусу осіб у транснаціональних правовідносинах, дозволяє уникати дублювання судових процесів у різних юрисдикціях і мінімізує ризики правової невизначеності. Це, у свою чергу, створює передумови для належного захисту прав та інтересів учасників сімейних правовідносин, з особливим акцентом на найкращі інтереси дитини.

Визнання та виконання іноземних судових рішень у сфері сімейного права є ключовими механізмами міжнародного приватного права, що забезпечують стабільність правового статусу осіб у транснаціональних правовідносинах. Ці механізми дозволяють уникнути правової невизначеності, зменшують ризик виникнення конфліктів юрисдикцій та сприяють ефективному захисту прав та інтересів учасників сімейних правовідносин, особливо дітей.

В літературі, визнання іноземних судових рішень сприяє економії часу та ресурсів сторін, оскільки усуває потребу у повторному розгляді справи в іншій юрисдикції. Це також зменшує навантаження на судову систему та запобігає ухваленню суперечливих рішень у різних країнах. Крім того, механізм визнання запобігає створенню «правових вакуумів», коли особа не може реалізувати свої права через відсутність визнання судового рішення в іншій державі¹.

¹ Лев М. О. Теоретичні концепції визнання та виконання іноземних судових рішень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2013. Вип. 21. Ча II. Том 1. С. 226. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/898/1/ТЕОРЕТИЧНІ%20КОНЦЕПЦІЇ%20ВИЗНАННЯ.pdf>

У сфері сімейного права, де особливу увагу приділяють захисту прав та інтересів дитини, визнання та виконання іноземних судових рішень набуває особливої ваги. Наприклад, відмова у визнанні рішення про розірвання шлюбу може перешкоджати особі вступити в новий шлюб у країнах, де передбачено моногамію, або ускладнити визначення правового статусу дитини. Таким чином, ефективне функціонування механізмів визнання та виконання іноземних судових рішень є необхідною умовою для забезпечення правової визначеності та захисту прав осіб у міжнародних сімейних правовідносинах.

В Україні правове регулювання визнання та виконання іноземних судових рішень у сфері сімейного права здійснюється відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України та Закону України «Про міжнародне приватне право». Зокрема, стаття 81 зазначеного Закону передбачає можливість визнання та виконання рішень іноземних судів у справах, що виникають із сімейних правовідносин, за умов наявності міжнародного договору або на основі принципу взаємності.

Отже, визнання та виконання іноземних судових рішень у сфері сімейного права є важливими інструментами забезпечення правової визначеності, захисту прав та інтересів учасників сімейних правовідносин та сприяють ефективному функціонуванню міжнародного приватного права¹.

Сфера охоплення визнання та виконання іноземних судових рішень у сфері сімейного права є надзвичайно широкою та охоплює різноманітні аспекти, такі як розірвання шлюбу, встановлення опіки, стягнення аліментів, усиновлення та інші питання, що виникають у транснаціональних сімейних правовідносинах. Ці механізми відіграють ключову роль у забезпеченні стабільності правового статусу осіб, особливо в умовах глобалізації та зростання кількості міжнародних шлюбів.

Розірвання шлюбу з іноземним елементом вимагає врахування колізійних норм та міжнародних договорів, які визначають юрисдикцію та застосовне право. Наприклад, відповідно до Договору про правову допомогу між Україною та Естонією, компетентними є суди

¹ Визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню. URL: https://legalaid.wiki/index.php/Визнання_та_звернення_до_виконання_рішення_іноземного_суду,_що_підлягає_примусовому_виконанню

обох держав, які застосовують своє національне законодавство¹. Це дозволяє уникнути правової невизначеності та забезпечити ефективний захист прав сторін.

У справах щодо опіки та піклування над дітьми, визнання та виконання іноземних судових рішень є важливими для забезпечення найкращих інтересів дитини. Україна ратифікувала Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми, що гарантує визнання таких рішень на території України. Це сприяє забезпеченню стабільності та безпеки для дітей у міжнародних сімейних спорах.

Стягнення аліментів на утримання одного з подружжя або дітей за кордоном є складним процесом, що потребує визнання та виконання судових рішень в іноземних державах. Як влучно зазначає Ільченко І. П., існують юридичні та практичні перешкоди у виконанні таких рішень, зокрема, пов'язані з належним повідомленням відповідача та співпрацею між уповноваженими органами². Належне повідомлення відповідача є ключовою умовою забезпечення його права на захист, однак в умовах міжнародного спору це може бути ускладнено через мовні бар'єри, відсутність точних контактних даних або недостатню ефективність процедур міжнародного повідомлення. Крім того, правові системи різних держав по-різному тлумачать процесуальні стандарти, що може призвести до визнання судових рішень такими, що суперечать публічному порядку країни виконання.

Ще однією важливою проблемою є недостатній рівень співпраці або відсутність координації між Центральними органами, органами опіки та судами різних країн. На практиці це призводить до затягування процесу, відмов у передачі необхідної інформації або ухилення від виконання рішень під приводом порушення національного законодавства. Зокрема, у випадках, коли одна із сторін змінює місце проживання дитини або умисно приховує її, виникають додаткові труднощі із реалізацією механізмів, передбачених міжнародними конвенціями. У таких ситуаціях важливим стає не лише юридичний

¹ Юрисдикційні питання справ про розірвання іноземних шлюбів в Україні. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1216716/>

² Ільченко І. П. Проблеми виконання судових рішень про стягнення аліментів на утримання одного із подружжя за кордоном: юридичні та практичні перешкоди. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 168. URL <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/312957/303980>

супровід, а й дипломатична та адміністративна взаємодія між державами, спрямована на забезпечення найкращих інтересів дитини. На нашу думку, способами уникнення таких перешкод є запровадження ефективних механізмів міжнародного повідомлення сторін, зокрема через офіційні електронні системи обміну документами та залучення дипломатичних каналів для встановлення точного місцезнаходження відповідача.

Усиновлення з іноземним елементом також вимагає визнання та виконання судових рішень, що забезпечують правовий статус дитини та прийомних батьків. Відмова у визнанні рішення про усиновлення може призвести до порушення прав дитини та її інтеграції в нову сім'ю. Європейський суд з прав людини наголошує на важливості врахування соціальної реальності та інтересів дитини при вирішенні таких питань.

Визнання та виконання іноземних судових рішень у сфері сімейного права також охоплює питання встановлення батьківства, позбавлення батьківських прав, визнання недійсності шлюбу та інші аспекти, що впливають на правовий статус осіб. Ці механізми забезпечують правову визначеність та захист прав учасників сімейних правовідносин у міжнародній площині. Важливим аспектом є також взаємодія між національними судами та міжнародними органами, такими як Європейський суд з прав людини, який розглядає скарги щодо порушення прав у сфері сімейного права. Це сприяє гармонізації правозастосовної практики та забезпеченню ефективного захисту прав осіб у міжнародних сімейних спорах.

Отже, сфера охоплення визнання та виконання іноземних судових рішень у сфері сімейного права є надзвичайно широкою та багатогранною. Вона вимагає ефективного міжнародного співробітництва, удосконалення правових механізмів та врахування найкращих інтересів учасників сімейних правовідносин, особливо дітей. Це забезпечує стабільність та правову визначеність у транснаціональних сімейних спорах.

Крім того, важливим є забезпечення взаємодії між судовими системами різних країн, що дозволяє ефективно реалізувати рішення, прийняті в іншій юрисдикції. Це є необхідним для забезпечення прав дітей та стабільності їх правового статусу, особливо в ситуаціях, коли родини з різних країн займаються усиновленням або іншими правами опіки.

У сфері сімейних правовідносин визнання та виконання іноземних судових рішень є важливим інструментом забезпечення стабільності правового статусу осіб у міжнародному контексті. До таких рішень належать, зокрема, рішення щодо шлюбів, розлучень, визнання або оспорування батьківства, опіки й піклування, усиновлення, аліментів тощо. Правовою основою визнання та виконання іноземних рішень є як міжнародні договори, так і національне законодавство. Серед міжнародних інструментів особливе місце займають:

- Конвенція про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво у справах про батьківську відповідальність та заходи щодо захисту дітей 1996 року (Гаазька конвенція 1996 року);
- Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року (Гаазька конвенція 1980 року);
- Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інші форми утримання сім'ї 2007 року (Гаазька конвенція 2007 року)¹.

У разі відсутності міждержавних договорів застосовується національне процесуальне законодавство відповідної держави. В Україні таке регулювання міститься в Цивільному процесуальному кодексі України (статті 467–471). Серед умов визнання іноземного судового рішення – компетентність іноземного суду, дотримання прав сторін, остаточність рішення, а також відсутність його суперечності з принципами публічного порядку².

Водночас держави повинні дотримуватись Конвенції ООН про права дитини, що гарантує повагу до найкращих інтересів дитини як основного критерію під час розгляду справ про опіку, піклування, усиновлення тощо.

У цілому визнання та виконання іноземних судових рішень у сфері сімейних відносин слугує меті гармонізації правового регулювання, забезпечення єдності правового статусу особи в різних країнах та захисту прав найуразливіших суб'єктів – дітей.

Значущим для ефективного функціонування колізійного регулювання є дослідження механізмів реалізації колізійних норм. Серед

¹ Визнання та виконання за кордоном рішень судів України про стягнення аліментних платежів – нагадує Західне міжрегіональне управління Міністерства юстиції. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1786312/>

² Цивільний процесуальний кодекс України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

таких механізмів слід виокремити пряме відсилання, зворотне відсилання, відсилання до третьої системи права, кумулятивне застосування норм, а також застосування імперативних норм незалежно від обраного права. Розуміння цих інструментів є необхідним для правильного тлумачення та застосування відповідного матеріального права, особливо коли колізійна норма не дає однозначної відповіді або допускає дискрецію суду.

З метою вдосконалення правового регулювання шлюбних правовідносин з іноземним елементом, українське законодавство повинно не лише вдосконалювати техніку формулювання колізійних норм, а й орієнтуватися на гармонізацію з європейськими підходами, які базуються на визнанні прав людини як фундаментальної цінності. Доцільним є розширення можливостей сторін щодо автономії волі у виборі застосовного права, водночас передбачаючи належні запобіжники для уникнення маніпуляцій правовою юрисдикцією.

Таким чином, сучасні виклики міжнародного життя вимагають не лише переосмислення традиційних колізійних підходів у сфері сімейного права, а й впровадження гнучких, адаптивних та людиноцентричних механізмів, що забезпечують ефективний правовий захист у складних транскордонних ситуаціях. Лише за умови поєднання юридичної точності з етичною чутливістю можлива побудова справедливої системи колізійного регулювання у сфері сімейного права.

Умови сьогодення диктують необхідність переосмислення підходів до міжнародного сімейного права. Відтак, виникає потреба у створенні нових правових моделей, здатних оперативно реагувати на виклики глобалізованого світу та забезпечити належний захист прав особи незалежно від її громадянства чи місця проживання. На нашу думку, доречним є розробка універсального цифрового механізму фіксації сімейно-правових дій із міжнародним елементом. Йдеться про створення безпечної платформи, де сторони можуть реєструвати важливі правові дії (договір про утримання, згода на виїзд дитини, домовленості про опіку), що дозволить уникнути зловживань у транскордонних відносинах. Такий механізм має функціонувати на основі міждержавної угоди або спеціального міжнародного договору, який забезпечить юридичну чинність та визнання зареєстрованих дій у всіх державах-учасниках. Це, у свою чергу, сприятиме формуванню

єдиного цифрового простору довіри, де взаємне визнання та правова визначеність стануть ключовими засадами.

Важливо, щоб така платформа передбачала:

- верифікацію особи сторін за допомогою електронного підпису або біометричної ідентифікації;
- мультинаціональну підтримку мовного інтерфейсу;
- захист персональних даних відповідно до міжнародних стандартів (зокрема, GDPR);
- можливість швидкого доступу компетентних органів, судів та консульських установ до зареєстрованої інформації у разі виникнення правового спору або загрози правам дитини.

У перспективі цей інструмент може стати частиною ширшої системи цифрової трансформації правосуддя в міжнародних сімейних справах, сприяючи оперативному та прозорому вирішенню конфліктів.

Крім того, актуальним є запровадження інституту «транснаціонального сімейного омбудсмена». Це незалежна посада, яка представляє інтереси сторін у міжнародних конфліктах і координує дії міждержавних структур задля досягнення правової рівноваги. Омбудсмен діятиме як гарант дотримання прав людини в умовах правової невизначеності, що часто виникає у транснаціональних сімейних спорах. Його мандат має включати не лише захист інтересів окремих осіб, а й превентивну функцію – моніторинг ситуацій, що потенційно можуть призвести до порушення прав дитини чи одного з батьків.

Запровадження такого інституту передбачає:

- створення єдиного контактного центру, доступного для громадян незалежно від країни перебування;
- юрисдикційну нейтральність, що забезпечить неупередженість при розгляді справ;
- право ініціювати міждержавні консультації у складних сімейних конфліктах;
- участь у розробці стандартів медіації у міжнародному контексті;
- контроль за виконанням зобов'язань держав щодо прав дитини та інших учасників процесу.

Такий омбудсмен стане містком між індивідом і державними/міжнародними інституціями, підвищуючи довіру до процедур і

сприяючи гуманізації механізмів розв'язання сімейних спорів у глобалізованому світі.

У цьому контексті важливим доповненням до діяльності транснаціонального сімейного омбудсмена може стати впровадження механізму динамічного правозастосування, здатного враховувати не лише юридичні, а й соціокультурні чинники. Такий підхід передбачає адаптивний аналіз правової ситуації залежно від контексту конкретного міжнародного спору – що особливо актуально для справ з участю дітей змішаного походження, коли конфлікт включає різні правові традиції, мовні бар'єри та відмінності у виховних підходах.

Застосування динамічного підходу дозволяє створити індивідуалізовані, культурно чутливі рішення, які мінімізують психологічне навантаження на дитину та запобігають формальній дискримінації однієї зі сторін. Це також відкриває можливості для глибшої інтеграції інститутів психологічної та соціальної експертизи в правові процедури, спрямовані на досягнення балансу між правами батьків і найкращими інтересами дитини.

Ключові слова: колізійне право, сімейні відносини, іноземний елемент, міжнародне приватне право, принцип найбільш тісного зв'язку, міжнародні договори, розірвання шлюбу, опіка та піклування, сімейне право, сімейні спори, принцип публічного порядку, принцип автономії волі, принцип застосування найкращого інтересу дитини.